

Кам'янець – Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Історичний факультет

Кафедра історії України

ДИПЛОМНА РОБОТА МАГІСТРА

з теми **"Україна-Гетьманщина в умовах Північної війни 1700-1721
рр.: особливості суспільно-політичного розвитку"**

Виконав: студент магістратури Ist
Ab1-M16 групи

Спеціальності 032 Історія та
Археологія

за освітньою програмою Історія

Станчук Віталій Миколайович

Керівник:

Газін В.В., кандидат історичних
наук, доцент кафедри історії
України.

Рецензент:

Кам'янець - Подільський

2018 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРИОГРАФІЯ	6
1.1. Характеристика джерел.....	6
1.2. Історіографія проблеми.....	11
1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження.....	21
Висновок до розділу.....	23
РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНО-СТАНОВЕ ТА ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНИ-ГЕТЬМАНЩИНИ НА ПОЧАТОК МОСКОВСЬКО- ШВЕДСЬКОЇ ВІЙНИ 1700-1721 РР.	25
2.1. Політичне становище Гетьманщини в складі Московської держави на початок XVIII ст.....	25
2.2. Соціально-станові трансформації Лівобережної України з початком Північної війни.....	31
2.3. Участь українських козацьких полків у військових кампаніях в початковий період війни.....	37
Висновок до розділу.....	47
РОЗДІЛ 3. УКРАЇНА-ГЕТЬМАНЩИНА В УМОВАХ "ЗРАДИ" ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ	48
3.1. Українсько-шведський союз – спроба української патріотичної верхівки вирватися з-під влади Москви.....	48
3.2. Реакція Петра I на "дрейф" Мазепи в бік Швеції. "Кнут" та "пряник" московського самодержавства.....	56
Висновок до розділу.....	65
РОЗДІЛ 4. УКРАЇНА-ГЕТЬМАНЩИНА ПІСЛЯ ПОЛТАВСЬКОЇ БИТВИ 1709 Р.	66
4.1. Політичні та соціальні наслідки "Полтавської катастрофи 1709 р." для української державності.....	66
4.2. Боротьба П. Орлика за визволення України з-під московської влади.....	75
Висновок до розділу.....	87
ВИСНОВКИ	88
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	91

ВСТУП

Здобуття Україною незалежності, культурне відродження, піднесення національної самосвідомості нашого народу ставлять перед вітчизняним дослідниками завдання детального вивчення проблем, пов'язаних з його минулим, а особливо з періодом XVII-XVIII ст., коли саме зароджувалась державність.

Актуальність теми. Історія доби козацтва є однією з провідних проблем української історіографії, з якої на сьогодні існує значна маса досліджень. В той же час, ціла низка тем та сюжетів все ще залишається недостатньо розробленою. Це пояснюється, перш за все, тим, що вітчизняні історики переважно звертали увагу на ті періоди, коли українська держава виступала самостійним суб'єктом історії. В цьому контексті менш дослідженим виявилось XVIII ст., а особливо його перша половина.

Досліджуючи Україну-Гетьманщину періоду Північної війни 1700-1721 рр., українські історики звикли трактувати її чи неповноправним суб'єктом Російської імперії, зважаючи на зменшення у помазепинський час самостійності козацтва, як політичної та військової сили. Виокремлюючи лише певні факти національних спалахів боротьби та роблячи акцент на висвітленні військових дій українського козацтва, дослідники меншою мірою звертали увагу на суспільно-політичні процеси, які там відбувалися. Проте, навіть поверхневий погляд на період кінця XVII–XVIII ст. показує, що майже кожна війна, у якій брало участь козацтво, призводила до зменшення автономії й збільшення ступеню інкорпорації Гетьманщини.

Актуальність теми зумовлена тим, що висвітлення зазначених подій навіть у сучасній українській науці страждає від стереотипів та шаблонів російської імперської та радянської історіографії; окрім цього, події останніх років знову поставили на перше місце питання самосвідомості українського народу та боротьби української держави за свій суверенітет.

Об'єктом дослідження виступає історія України-Гетьманщини першої половини XVIII ст.

Предметом дослідження є особливості суспільно-політичного розвитку Лівобережної України-Гетьманщина періоду в період Північної війни 1700-1721 рр.

Хронологічні рамки дослідження визначені тривалістю Північної війни 1700-1721 рр. За початкові межі виходять деякі відомості, які стосуються з'ясування політичних та соціально-станових аспектів Гетьманщини у зазначений період.

Географічні межі визначаються територією Гетьманщини та рядом країн Східної, Південно-Східної, Північно-Східної та Західної Європи, де козацькі полки брали участь у бойових діях під час Північної війни.

Метою дослідження є висвітлення суспільно-політичних трансформацій в Україні-Гетьманщині періоду Північної війни 1700-1721 рр. та з'ясування військової ролі українського козацтва у цей час.

Відповідно до мети нами визначено **завдання** дослідження:

- проаналізувати стан наукової розробки проблеми та систематизувати використану джерельну базу;
- з'ясувати зміни політичного становища Гетьманщини у складі Московської держави на початок XVIII ст.;
- дослідити трансформаційні процеси, які відбувалися в соціально-становому статусі українського козацтва;
- охарактеризувати військові виправи українського козацького полків в початковий період війни;
- визначити причини курсу І.Мазепи на союз зі шведами;
- розкрити зміст та мету заходів московського царя Петра I стосовно Лівобережної України після його "зради" українським гетьманом;
- проаналізувати політичні та соціальні наслідки для України Полтавської катастрофи;
- охарактеризувати спробу П. Орлика звільнити Україну з-під влади Московії.

Методи дослідження включають низку загальнонаукових та спеціально-історичних методів. До числа перших належать методи аналізу, синтезу, дедукції та індукції, до других – хронологічний, логічний, синхронний, історико-генетичний, системний методи та метод періодизації.

Елементи наукової новизни. Попри наявність докладних досліджень окремих питань періоду (військові виправи козацтва, соціально-політичного становища Гетьманщини, подій Полтави, постатей І. Мазепи та П. Орлика тощо), сучасна історіографія потребує праці, яка б узагальнила провідні тенденції періоду як у військово-політичному, так і соціально-економічному аспектах.

Практичне значення наукового дослідження вбачається в тому, що поданий і систематизований матеріал може бути використаний при розробці широкого кола проблем політичної, соціальної та військової історії України XVIII ст., при підготовці узагальнюючих наукових праць, підручників, науково-популярних нарисів та використовуватися в середній школі, у вузах, при виконанні студентами рефератів та підготовки до семінарських занять.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки магістерської роботи пройшли апробацію на засіданнях та попередньому захисті на кафедрі історії України Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка та звітних наукових конференціях студентів і магістрантів, які відбулися в 2015 та 2017 рр.

Публікації. Результати дослідження опубліковані у трьох статтях, розміщених у фахових збірниках, виданих Кам'янець-Подільським національним університетом імені Івана Огієнка.

Структура роботи. Магістерська складається зі вступу, чотирьох структурованих розділів, висновків і списку використаних джерел та літератури (нараховує 105 позицій).

ВИСНОВКИ

Розглядаючи стан наукової проблеми, слід зазначити, що на сьогодні вона знаходиться на стадії розробки та вивчення. Проте існує вже чималий масив інформативної бази, що допоміг нам всебічно і максимально об'єктивно висвітлити дану тематику. Такими ресурсами виступають: 1) джерела, що включають в себе, як українські козацькі літописи (Граб'янки, Самовидця, Лизогубівський), 2) опубліковані документи і матеріали у відповідних збірниках.

Теоретико-методологічні засади дослідження представлені принципами об'єктивності, історизму та всебічності. В процесі вивчення проблеми було застосовано низку загальнонаукових та спеціально-історичних методів, серед яких методи аналізу, синтезу, дедукції та індукції, а також хронологічний, логічний, синхронний, історико-генетичний, системний методи та метод періодизації.

Політичний розвиток Гетьманщини за правління І. Мазепи характеризується низкою якісних змін, що проявились насамперед у статусі Гетьманщини. Їхньою специфікою було те, що протягом періоду 1687-1699 рр. гетьманська влада, попри формальності Коломацьких та Московських статей, не зазнала суттєвих обмежень. Наступ на автономію Гетьманщини на практиці мав місце лише з початком XVIII ст.

Соціально-становий статус українського козацтва початку XVIII ст. все більше й більше починав залежати від державних структур московської монархії. Російське керівництво розуміло, що у військових кампаніях українське військо відіграло надзвичайно важливу роль, тому, щоб не ліквідувати його через можливу хвилю патріотизму і тримати "в узді", вони вдаються до різкої диференціації суспільства шляхом покладання на козаків і старшину низки обов'язків і стягувань. Відтепер вони повинні були : 1) додатково плати в казну податок з соляної, риболовної промисловості й за наявність в розпорядженні бань, пасовищ, млинів тощо; 2) заготовляти й

транспортувати до потрібних місць "корабельний ліс"; 3) утримувати російські армійські полки, які розміщувались на території Гетьманщини; 4) виконувати роботу загальнодержавного значення (земельну і будівельну); 5) проводити торгівлю не виходячи на західні ринки; 6) відмовитись від прийняття до лав козацтва Гетьманщини та Слобожанщини нових переселенців із Великої Росії. Саме ці нововведення, фактично, й перекреслили привілейований статус українського козацтва.

Українські козацькі полки активно здійснювали й військові походи за межі Гетьманщини, за думкою відстоювання інтересів Російської імперії у Північній війні. Загалом можна виділити 2 напрямки їхньої "діяльності", що охоплювали різні хронологічні межі: 1) Північний, який тривав з 1700 по 1706 рр. і характеризувався низкою походів козацьких полків на територію Прибалтики та на сучасну територію Білорусії (м. Гродно та Мінськ), а також активною партизанською війною армії Б. Шереметева, яка включала і українські війська; 2) Західний, що охоплював період з 1704 по 1705 р. і позначився переходом козацьких підрозділів у підтримку польського короля Августа II на територію Правобережжя та Польщі. В ході даної кампанії були знижені деякі ворожі підрозділи, Мазепа став гетьманом обох берегів Дніпра, а українські війська звільнили ряд важливих міст таких як Львів й Варшава.

Проблема переходу І. Мазепи на бік Швеції досі є одним із найгостріших питань не тільки досліджуваного періоду, але й загалом історії України. Такому радикальному кроку гетьмана передували цілий комплекс серйозних проблем, що змусили І. Мазепу, вже літнього, а до того ж вельми заможного чоловіка, персони з числа найближчих соратників Петра I, відмовитись від свого статусу та поставити під загрозу власне життя. Серед них, насамперед, був наступ російського царизму на автономію Гетьманщини, що загрожувало перетворити гетьмана на маріонетку Москви, зокрема не тільки у політичному, але й що важливо, військовому аспектах. З іншого боку, І. Мазепа, як правитель, не міг ігнорувати невдоволення військового стану -

козацтва - умовами, в яких опинились українські вояки в складі російського війська під час військових виїздів до Європи, а також використанням козаків на будівельних роботах, наслідком чого були хвороби та загибель багатьох українців.

Перехід І. Мазепи на бік Карла XII цілком очікувано потягнув за собою реакцію з боку російського царя. Петро I вдався до вкрай жорстоких заходів. Насамперед він розгорнув цілу ідеологічну кампанію проти І. Мазепи та його сподвижників, ключовою (й відчутною навіть у наші дні!) складовою якої стала анафема гетьману у православній церкві. Крім того, 2 листопада 1708 р. російські вояки безжалістно винищили м. Батурин - гетьманську резиденцію, а 14 травня 1709 р. розгромили Запорізьку Січ.

Виступ гетьмана І. Мазепи та його прибічників лише на короткий час загальмував інкорпораційні процеси, які після їх поразки продовжились із новою силою. Свідченням подальших змін служили факти запровадження інституту царських резидентів у державне життя гетьманату, активне втручання Москви в кадрову політику українського уряду, залучення матеріальних ресурсів Лівобережної України на військові потреби Російської держави тощо. Водночас зазначені заходи готували ґрунт для нових, більш радикальних нововведень до механізму, що регулював політичні відносини України з Російською державою.

Таким чином, упродовж 1710-1721 рр. П. Орлик та його однодумці докладали немало зусиль для звільнення українських земель з-під зверхності іноземних держав, а особливо Московії, які проявлялися, зокрема, у воєнно-політичних союзах з Кримським ханством і Туреччиною, військових походах на Правобережжя України тощо. Однак цих зусиль виявилось недостатньо. Через цілу низку причин П. Орлику так і не вдалося досягти мети – звільнити Україну від російського царату і утворити українську державу з демократичним устроєм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Голиков И.И. Деяния Петра Великого, мудрого преобразителя России, собранные из достоверных источников и расположенные по годам: в 15 т. / И.И. Голиков. – М.: Тип. Николая Степанова, 1837. – Т.2 – 557 с.
2. Грабянка Г. Действія презельной и отъ начала поляковъ крвавшой небывалой брани Богдана Хмелницкого, гетмана Запорожского съ поляками / Г. Грабянка. – К.: Университетская типография, 1854. – 346 с.
3. Грамота из Разрядного приказа Б.П. Шереметеву с одобрением военных действий казаков в Прибалтике // Северная война 1700-1721 гг. К 300-летию Полтавской победы. Сборник док. Т.1 (1700-1709 гг.); под. ред. Бескровного и Куманева. – М.: Объединенная редакция МВД РФ; Кучково поле, 2009. – С. 110-111.
4. Грамота из Разрядного приказу стольнику М.Б. Шереметеву с похвалой за победу под мызой Ряпина // Северная война 1700-1721 гг. К 300-летию Полтавской победы. Сборник док. Т.1 (1700-1709 гг.); под. ред. Бескровного и Куманева. – М.: Объединенная редакция МВД РФ; Кучково поле, 2009. – С. 111-112.
5. Гуляй А. Незнані універсали гетьмана Івана Мазепи / А. Гуляй, Б. Мицик // Сіверянський літопис. – 2003. – № 1. – С. 56-67.
6. Донесение А.Д.Меньшикова Петру I о взятии Батурина // Северная война 1700-1721 гг. К 300-летию Полтавской победы. Сборник док. Т.1 (1700-1709 гг.); под. ред. Бескровного и Куманева. – М.: Объединенная редакция МВД РФ; Кучково поле, 2009. – С. 411
7. Лизогубівський літопис // Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси / Под. ред. В.Б. Антоновича. – К., 1888. – 386 с.

8. Лист Пилипа Орлика до Стефана Яворського 1 червня 1721 р. / Доба гетьмана Івана Мазепи в документах; Упоряд.: С.О. Павленко. – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2007. – С.346-364
9. Літопис Самовидця / Під ред. Я. Дзири. – К.: Наукова думка, 1971. – 207 с.
10. Письма и бумаги императора Петра Великого. – Т. 4. (1706.г). – СПб.: Государственная типография, 1900. – 553 с.
11. Письма и бумаги императора Петра Великого. – Т. 1. (1688–1701). – СПб.: Государственная типография, 1887. – 991 с.
12. Письма и бумаги императора Петра Великого. – Т.3. (1704-1705). – СПб.: Государственная типография, 1893. – 1160 с.
13. Письма и бумаги императора Петра Великого. – Т.7. (Январь-июнь 1708 г.) В 2-х вып. – Вып. 2: Примечания. – Л.-М.: АН СССР, 1946. – С. 641-933.
14. Письма и бумаги императора Петра Великого. Т.8, Вып.2 / Ред. Б.Б. Канфеггауз. – М.: Издательство АН СРСР, 1951. – С. 409-1180
15. Письма и бумаги императора Петра Великого. Т.8, Вып.1 / Ред. А.И.Андреев. – М., Ленинград: Изд. АН СССР, 1948. – 404 с.
16. Повідомлення київського митрополита Іоасафа Кроковського про зраду Мазепи та про обрання нового гетьмана Івана Скоропадського // Військові кампанії доби гетьмана Івана Мазепи в документах; Упоряд. С. Павленко. – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2009. – С. 419.
17. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1 (1649-1825 года). – СПб.: Типография собственной Его Императорского величества канцелярии, 1830. – Т. 2: 1676-1688. – 974 с.
18. Постепенное развитие русской регулярной конницы в эпоху Великого Петра с самым подробным описанием участия ее в Великой Северной войне: Ист. исслед. по первоисточникам. Вып. 1: 1698-1706 гг. / Сост. д. чл. Имп. Рус. воен.-ист. о-ва Н. П. Волынской. – СПб.: Тип. т-ва

А. С. Суворина - "Новое время", 1912. – Кн. 3. Приложение XXXIX. - № 5. – С. 341-342.

19. Табір під Криловом. Уривок з анонімної рукописної газети // Доба гетьмана Івана Мазепи в документах; Упоряд.: С.О. Павленко. – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2007. – С. 602-603.

20. Указ Петра I гетману И.С. Мазепе о подготовке Малороссии к обороне // Северная война 1700-1721 гг. К 300-летию Полтавской победы. Сборник док. Т.1 (1700-1709 гг.); под. ред. Бескровного и Куманева. – М.: Объединенная редакция МВД РФ; Кучково поле, 2009. – С. 298.

21. Указ Петра I гетману И.С. Мазепе о походе к Сандомиру // Северная война 1700-1721 гг. К 300-летию Полтавской победы. Сборник док. Т.1 (1700-1709 гг.); под. ред. Бескровного и Куманева. – М.: Объединенная редакция МВД РФ; Кучково поле, 2009. – С. 246.

22. Указ Петра I о назначении П.Б. Шереметева командующим войсками в районе Пскова // Северная война 1700-1721 гг. К 300-летию Полтавской победы. Сборник док. Т.1 (1700-1709 гг.); под. ред. Бескровного и Куманева. – М.: Объединенная редакция МВД РФ; Кучково поле, 2009. – С. 81.

23. Указ Петра I почепским козакам про зраду гетьмана Івана Мазепи // Військові кампанії доби гетьмана Івана Мазепи в документах; Упоряд. С. Павленко. – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2009. – С. 405-406.

24. Універсали Івана Мазепи (1687-1709). Частина 2 / НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського, Наукове товариство ім. Шевченка, Центральний держ. історичний архів України, м. Київ; упоряд. І. Бутич, В. Ринсевич; голова ред. кол. П. Сохань. – К.: 2006. – 800 с.

25. Універсали Павла Полуботка (1722-1723) / НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства ім.

М.С.Грушевського, Чернігівський держ. педагогічний ун-т ім. Т.Г.Шевченка, Наукове товариство ім. Шевченка, Центральний держ. історичний архів України, м.Київ; упоряд. В. Ринсевич; голова ред. кол. П. Сохань. – К., 2008. – 720 с.

Статті, монографії, електронні ресурси, узагальнюючі книги

26. Альбовский Е.А. История Харьковского Слободского казачьего полка (1651-1765 гг.) / Е.А. Альбовский. – Харьков: Типография Губернского Правления, 1895. – 231 с.

27. Ананьич Б.В. Нариси історії Росії / Б.В. Ананьич, І.Л. Андреев, Є.В. Анісімов та ін. – К.: Ніка-Центр, 2007. – 800 с.

28. Апанович О. М. Збройні сили України першої половини XVIII ст.: монографія / О.М. Апанович. – Дніпропетровськ: Січ, 2004. – 229 с.

29. Багалея Д. И. История города Харькова за 250 лет его существования (1655-1905). Историческая монография. В. 2-х т. Т. I. – Репринт, изд. / Д. И. Багалея, Д. П. Миллер. – Харьков: Б. и., 1993. – 572 с.

30. Бантыш-Каменский Д.Н. История Малой России в 3-х частях / Д.Н. Бантыш-Каменский. – М.: тип. Семена-Селивановскаго, 1830. – Ч.3. – 375 с.

31. Бантышъ-Каменскій Д. Біографіи Російськихъ Генералиссимусовъ И Генераль-Фельдмаршаловъ, съ 48 портретами / Д. Бантышъ-Каменскій. – Санктпетербургъ: Въ Типографіи Третьяго Департамента Министерства Государственныхъ Имуществъ, 1840. – 1 часть. – 314 с.

32. Бернацький М. П. Політичне становище Гетьманщини наприкінці XVII-XVIII ст. і ліквідація української автономії / М. П. Бернацький // Освіта на Луганщині. – 2011. – № 1 (34). – С.220-225.

33. Бескровный Л.Г. Русская армия и флот в XVIII веке / Л.Г. Бескровный. – М.: Военное издательство Министерства обороны Союза СССР, 1958. – 662 с.

34. Білоцерківський В. Я. Історія України: Навчальний посібник / В.Я. Білоцерківський. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 536 с.
35. Блохин Д. Історія української політичної еміграції від князівських часів до XIX століття / Д.Блохин // Чорноморський літопис: Науковий журнал. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – Вип. 1. – С. 17-31.
36. Борщак І. Мазепа – людина й історичний діяч / І. Борщак // Мазепа: Збірник; Передм., упоряд. тексту й іл., комент. Ю.І.Іванченка. – К.: Мистецтво, 1993. – 240 с.
37. Брега В.В. Князі Вишневецькі та Північна війна / В.В. Брега // Сіверщина в історії України: Зб. наук. пр. – К.: Глухів, 2009. – С. 84-86.
38. Верстюк В.Ф. Україна і Росія в історичній ретроспективі: нариси в 3-х т. Т. 1. Українські проекти в Російській імперії. / В.Ф. Верстюк, В.М. Горобець, О.П. Толочко; Інститут історії України НАН України. – К.: Наук. думка, 2004. – 504 с.
39. Вінтоняк О. Анатема на гетьмана Мазепу / О.Вінтоняк // Український історик. – Нью-Йорк-Торонто-Мюнхен, 1990. – С. 64-70.
40. Гай-Нижник П. Геополітичний вибір І. Мазепи 1708 р.: особиста інтрига гетьмана чи вимушений крок задля порятунку Батьківщини / П. Гай-Нижник // Гілея. – 2010. – № 37. – С. 17-27.
41. Гербель Н. Изюмский слободской казачий полк / Гербель Н. – СПб.: Типография Эдуарда Праца, 1852. – 164 с.
42. Гетте Г. Іван Степанович Мазепа-Коледенський – втілення епосу українського духовного відродження козацтва / Г.Гетте // Історичний архів. Наукові студії : Збірник наукових праць. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2016. – Вип. 17. – С. 106-113.
43. Гомотюк О. Є. Українська національна ідея та її реалізація за часів Івана Мазепи / О. Є. Гомотюк // Вісник Ужгородського університету. Серія : Історія. – 2011. – С. 77-83.

44. Гончаренко В.Д. Пилип Орлик - гетьман в еміграції / В.Д. Гончаренко // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – Х.: Право, 2006. – Вип. 11. – С. 18-24.
45. Гончарук П.С. Історія України з найдавніших часів до початку ХХ століття. Навч. пос. 2-ге вид. / П.С.Гончарук. – К.: Центр Учбової літератури, 2009. – 528 с.
46. Горобець В. Конфлікт і влада в ранньомодерній Україні. Сотник новгород-сіверський проти гетьмана Війська Запорозького, 1715-1722 / В. Горобець. – К.: Інститут історії України НАН України, 2016. – 288 с.
47. Горобець В. М. Присмерк Гетьманщини: Україна в роки реформ Петра I / В. М. Горобець. – К.: Інститут історії України НАН України, 1998. – 325 с.
48. Горобець В. М. Українсько-російські політичні відносини другої половини XVII-XVIII ст.: тенденції, характер, етапи / В. М. Горобець, О. К. Струкевич // Український історичний журнал. – 1997. – №1. – С. 22-43.
49. Горобець В. Питання формування козацького стану в політиці царського уряду в Україні (друга половина XVII – початок XVIII ст.) / В. Горобець // Українське козацтво: витоки, еволюція, спадщина / Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 500-річчю українського козацтва (Київ-Дніпропетровськ, 13-17 травня 1991 р.) у трьох випусках. – Вип.1. – К., 1991. – С. 131-136.
50. Горобець С. До історії участі українських козаків у військових подіях початкового етапу Північної війни (1700-1702 рр.) / С. Горобець, В. Рябцев // Сіверянський літопис. – 2011. – № 3. – С. 23-38.
51. Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII-XVIII ст.: кордони, населення, право / О.Гуржій. – К.: Основи, 1996. – 222 с.

52. Гуржій О.І. Політико-адміністративне й територіальне реформування Гетьманщини у XVIII ст.: причини, перебіг, наслідки / О.І. Гуржій. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. – 80 с.
53. Гуржій О.І. Проблема збереження територіальної цілісності Гетьманщини за царювання Петра I / О.І. Гуржій // Український історичний журнал. – К.: Вперед, 2015. – № 3. – С. 73-87.
54. Дорошенко Д.І. Нарис історії України в 2-х томах. Том II (від половини XVII століття). / Д.І. Дорошенко. – К.: Глобус, 1992. – 349 с.
55. Журавель М. В. Порівняльний аналіз повноважень гетьмана за нормами україно-польських та україно-російських угод (друга половина XVII-XVIII ст.) / М. В. Журавель // Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – № 48. – С. 149-156.
56. Журавльов Д. В. Мазепа: людина, політик, легенда / Д.В. Журавльов. – Харків: Фоліо, 2007. – 382 с.
57. Журавльов Д.В. Боротьба за Слобідську Україну в 1711 р. в контексті військово-політичних планів Пилипа Орлика та Карла XII / Д.В. Журавльов // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Сер.: Історія. – 2007. – № 762. – С. 17-28.
58. Історія державної служби в Україні : у 5 т. / О. Г. Аркуша, О. В. Бойко, Є. І. Бородін та ін.; відп. ред. Т. В. Мотренко, В. А. Смолій; редкол.: С. В. Кульчицький (кер. авт. кол.) та ін.; Голов. упр. держ. служби України, Ін-т історії НАН України. – К.: Ніка-Центр, 2009. – Т. 1. – 544 с.
59. Верстюк В.Ф. Історія України / В.Ф. Верстюк, О.В. Гарань, О.І. Гуржій та ін.; Під. ред. В.А. Смолія. – К.: "Альтернативи", 1997. – 416 с.

60. Історія українського козацтва: Нариси: У 2 т. / Редкол.: В.А. Смолій (відп. ред.) та ін. – 2-ге вид. – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2009. – Т.1. – 800 с.
61. Козаченко А. І. Державно-правове становище України на кінець XVII - початок XVIII ст. / А. І. Козаченко // Державне будівництво та місцеве самоврядування. Вип. 11. – Х. : Право, 2006. – С. 128-139
62. Костомаров Н. И. "Руина", "Мазепа", "Мазепинцы" Исторические монографии и исследования. (Серия "Актуальная история России") / Н.И. Косомаров. – М.: "Чарли", 1995. – 800 с.
63. Кочегаров, К. О. Участь козаків Лубенського полку в придушенні Башкирського повстання 1704–1711 рр. / К. О. Кочегаров // Український історичний журнал. – 2010. – № 6. – С. 18-33.
64. Криворучко О.І. Павло Полуботок і Данило Апостол у боротьбі за гетьманську булаву / О.І. Криворучко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 21. Серія: Історія: Збірник наукових праць; За заг. ред. проф. П.С. Григорчука. – Вінниця, 2013. – С. 8-11.
65. Крип'якевич І. Історія українського війська / І. Крип'якевич. – Львів: Видання Івана Тиктора, 1936. – Ч.1. – 568 с.
66. Крупницький Б. Д. Гетьман Мазепа та його доба / Б. Д. Крупницький. – К.: Україна, 2004. – 240 с.
67. Крупницький Б. Д. Гетьман Пилип Орлик (1672-1742): його життя і доля / Б.Д. Крупницький; Вст. сл. О. Оглоблина. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1956. – 80 с.
68. Лановик Б.Д. Історія України: Навч. посіб./ Б.Д. Лановик, М.В.Лазарович. – К.:Знання-Прес, 2006. – 598 с.
69. Лапатійова Н.В. Місцеві органи військового управління та комплектування козацького війська в Україні у XVIII ст. / Н.В.

Лапатійова // Сіверщина в історії України: Зб. наук. пр. – К.: Глухів, 2013. – Вип. 6. – С. 249-254.

70. Лебедев В.И. Булавинское восстание (1707-1708) / В.И. Лебедев. – М.: Просвещение, 1969 г. – 156 с.

71. Лишко С.В. Застосування полків Слобідської України на початковому етапі Північної війни (1700-1702 рр.) / С.В. Лишко // Наука. Релігія. Суспільство. – 2009. – № 3. – С. 56-58.

72. Маслійчук В. Л. Козацька старшина слобідських полків другої половини XVII - першої третини XVIII ст. / В. Л. Маслійчук. – Харків: Райдер, 2003. – 252 с.

73. Мацьків Т. Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах 1687-1709 / Т. Мацьків; з передмовою Любомира Винара; Укр. Вільний Ун-т. – Мюнхен, 1988. – 286 с.

74. Мельник Л. До історії участі українського козацтва у військових діях у Прибалтиці в роки Північної війни (1700-1702 рр.) / Л. Мельник // На пошану 80-річчя професора Теодора Мацьківа. Науковий збірник. – Київ, 1999 – С. 104-110.

75. Мельник Л.Г. Лівобережна Гетьманщина періоду стабілізації (1669-1709 рр.): навчальний посібник для студентів історичних спеціальностей / Л.Г. Мельник. – К.: ІСДО, 1995. – 104 с.

76. Николаенко С. Полтавская битва. 1709 / С. Николаенко. – Харьков: Фолио, 2009 – 92 с.

77. Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба / О. Оглоблин. – Нью-Йорк - Париж - Торонто: вид-во LUNA, Видання Організації Оборони Чотирьох Свобід України (ООЧСУ) – Ліги Визволення України, 1960 р. – 408 с.

78. Павленко С. Іван Мазепа / Павленко С. – К.: Видавничий дім "Альтернативи", 2003. – 315 с.

79. Павленко Н.И. Петр Великий. / Н.И. Павленко. – М.: Мысль, 1994. – 591 с.

80. Павленко С. Загибель Батурина 2 листопада 1708 р. / С. Павленко. – К.: Вид. Дім "Києво-Могилянська академія", "Українська Видавнича Спілка", 2007. – 266 с.
81. Павленко С. О. Кохання гетьмана Мазепи / С.О.Павленко – Чернігів: ПП "Видавництво "Русь", 2008. – 112 с.
82. Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники / С. Павленко. – К.: Вид. дім "КМ Академія", 2004. – 602 с.
83. Патlachук В.Н. Місце гетьмана в системі органів влади гетьманщини у другій половині XVII - на початку XVIII ст. / В.Н. Патlachук // Актуальні проблеми держави і права . – 2009 . – Вип.48 . – С. 156-161.
84. Пиріг П. Пилипа Орлика не покидала думка про вільну Україну / П. Пиріг // Сіверянський літопис. – 2015. – № 4. – С. 33-43.
85. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. Т.2. Від середини XVII століття до 1923 року / Н. Полонська-Василенко. – 3-тє вид. – К.: Либідь, 1995. – 608 с.
86. Реєнт О. П. Усі гетьмани України / О.П. Реєнт, І.А. Коляда; Худож.-оформлювач А.С.Ленчик. – Харків: Фоліо, 2008. – 415 с.
87. Рігельман О. І. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі / Вст. ст., упор, та примітки П. М. Саса, В. О.Щербака. – К.: Либідь, 1994. – 768 с.
88. Різниченко В. Пилип Орлик (Гетьман-Емігрант): його життя й діяльність. (З нагоди 175-х роковин з часу його смерті) / В. Різниченко. – Репринт. воспроизведение изд. 1918 г. – К.: МГП "ИнформОТ сервис", 1991. – 48 с.
89. Ростовська О.В. Гетьман І.Мазепа та Ніжинський козацький полк / О.В. Ростовська, Р.М. Железко // Ніжин і Ніжинщина: історичний простір провінції : збірник статей. – Вип.1; відп. ред. О. Ю. Москаленко. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2010. – С. 45-59.

90. Скрипник Л. В. Політичні наслідки Полтавської битви 1709 р. для Гетьманщини / Л. В. Скрипник // Наукові праці: Т. 76 Вип. 63 Серія Історичні науки; Миколаївський державний гуманітарний університет ім. П. Могили. – Миколаїв: Видавництво МДГУ, 2008. – С. 6-10.
91. Сокирко О. Г. Війська українських гетьманів у Полтавській битві 27 червня 1709 р. / О.Г. Сокирко // Український історичний журнал. – К.: "Дієз продукт", 2009. – Вип. 2, (№485). - С. 40-51.
92. Сокирко О. Лицарі другого сорту. Наймане військо Лівобережної Гетьманщини 1669-1726 рр.: Наукове видання / О. Сокирко. – К., Темпора, 2006. – 280 с.
93. Соловьёв С. М. История России с древнейших времен. В 6 кн. Кн. 4: Т.XVI-XX / С.М.Соловьёв. – СПб.: Товарищество "Общественная польза", 1851-1879. – 1656 с.
94. Сорока Ю.В. Безгетьмання та останній гетьман України / Ю.В. Сорока; худож.-оформлювач Л.П.Вировець. – Харків:Фоліо, 2015. – 63 с.
95. Таирова-Яковлева Т.Г. Иван Мазепа и Российская империя. История "предательства" / Т.Г. Таирова-Яковлева. – М.: Издательство Центрполиграф, 2011. – 525 с.
96. Тараторин В.В. Конница на войне / В.В. Тараторин – Минск: Харвест, 1999. – 432 с.
97. Уривалкін О. Загадки історії. Лівобережна Україна та ніжинський полк з середини XVII до кінця XVIII століть / О. Уривалкін. – Ніжин: ТОВ "Наука-сервіс", 2000. – 275 с.
98. Чухліб Т. В. Гетьмани Правобережної України в історії Центрально-Східної Європи (1663–1713). – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська Акад.", 2004. – 288 с.

99. Чухліб Т. В. Козаки і Монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648-1721 рр. / Т. В. Чухліб. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2009. – 616 с.
100. Чухліб Т. Український гетьманат у Великій Північній війні 1700–1721 рр.: проблеми міжнародного та воєнно-політичного становища / Т.Чухліб // Гетьман Іван Мазепа: постать, оточення, епоха. Зб. наук. праць. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2008. – С. 7 - 42.
101. Чухліб Т.В. Козацький устрій Правобережної України (остання чверть XVII ст.) / Т.В. Чухліб. – К.:Інститут історії України НАН України, 1996. – 90 с.
102. Щербак В.О. Державні засади Гетьманщини і російський абсолютизм на рубежі XVII-XVIII ст. / Щербак В.О. // Наукові записки НаУКМА. Історичні науки. – 2017. – Т. 194. – С. 26-31.
103. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків / Д.І. Яворницький // Пер. з рос., покажчики І.І.Сварника; Упоряд. іл. О.М. Апанович; Худож. Е.Є.Дацюк, В.М.Дозорець. – Львів: Світ, 1992. – 456 с.
104. Яценко В. Б. Інтеграція козацтва Слобідської України до соціальної структури Російської імперії; друга половина XVII-XVIII ст.: монографія / В. Б. Яценко. – Харків ; Вид. ХНЕУ, 2009. – 72 с.
105. Яценко В.Б. Взаємовідносини Московської держави та Війська Запорозького низового в контексті інтеграційних перетворень в кінці XVII – на початку XVIII ст./ В.Б. Яценко // Січеславський альманах. Зб. наук. праць з історії укр. козацтва. – Дніпропетровськ, 2005. – Вип. 1. – С. 65-89.